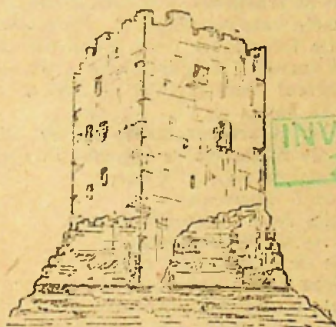

CUNOSTINTE FOLOSITOARE

Seria C:

DIN LUMEA LARGA

SUB DIRECTIVA REDACTORIALĂ A D-LUI PROF. UNIVERSITAR
I. SIMIONESCU

Românii din Banatul Jugoslav

DE

Preotul P. BIZEREA

PROFESOR LA LICEUL DIN DETA

Seria C. CARTEA ROMÂNEASCĂ No. 31

Prețul Lei 5.—

„CUNOȘTINȚE FOLOSITOARE”

Fiecare broșură de 32 pag. cu figuri, costă numai 5 lei.

Seria A. „Știința pentru toți”.

- No. 1. Cum era omul primitiv de *I. Simionescu.*
- ” 2. Viața omului primitiv de *I. Simionescu.*
- ” 3. Gazurile naturale de *I. Simionescu.*
- ” 4. Albinele de *T. A. Bădăraș.*
- ” 5. Diabetul, îngrășarea, gălbănirea de *Dr. Cahănescu.*
- ” 6. Razo vizibile și invizibile de *C. V. Gheorghiu.*
- ” 7. Viața microbilor de *Dr. I. Gheorghiu.*
- ” 8. Furturile de *T. A. Bădăraș.*
- ” 9. Viața plantelor de *I. Simionescu.*
- ” 10-11. Pasteur de *C. Motăș.*
- ” 12. Soarele și luna de *I. Simionescu.*
- ” 13. Telefonul fără fir de *Tr. Latescu.*
- ” 14. Porumbelul Mesagerul de *V. Sadoveanu.*
- ” 15. Planeta Marte de *Ion Pașă.*
- ” 16. Dela Omer la Einstein de *General Sc. Panaitescu.*
- ” 17. Cum vedem de *Dr. I. Glavan.*
- ” 18. Razele X. de *Al. Cișman.*
- ” 19. Omul dela Cucuteni de *I. Simionescu.*
- ” 20. Protozoarele de *I. Lepșu.*
- ” 21. Fulgerul și trăsnetul de *C. G. Brădețeanu.*
- ” 22. Nebuloasele gazoase de *M. E. Herovanu.*
- ” 23. Bacteriile folositoare de *I. Popu-Câmpeanu.*
- ” 24. Scrisori coroști (Meteorite) de *I. Simionescu.*
- ” 25. Din istoricul electricității de *Stel. C. Ionescu.*
- ” 26. Mercur și Venus de *C. Negoita.*
- ” 27. Reumatism și artrozoscleroza de *Dr. M. Cahănescu.*
- ” 28. Oamoni de inițiativă de *Apos.*
- ” 29. Henri Ford de *Ing. N. Ganea.*
- ” 30. Mureșul de *I. Mureșanu.*
- ” 31. Ciupercile de *I. Popu-Câmpeanu.*
- ” 32. Cifrele de *G. M. Iăzărescu.*
- ” 33. Animale de demult de *I. Simionescu.*
- ” 34. Lămurirea popoului de *I. Simionescu.*
- ” 35. Din viața oamenilor întreprinzători de *I. Simionescu.*
- ” 36. Societatea națiunilor de *Artur.*
- ” 37. Ficatul și boalele lor de *Dr. I. Gheorghiu.*
- ” 38. Electrochimia și Electroliza de *I. Simionescu.*
- ” 39. Noțiuni de electricitate de *Ing. I. Simionescu.*

Seria B. „Sfaturi pentru toți”.

- No. 1. Îngrijirea păsărilor de *Prof. C. L.*
- ” 2. Despre tovarășii de *Prof. C. L.*
- ” 3. Despre scarlatină de *Dr. I. G.*
- ” 4. Livada din sâmburi de *G. Gheorghiu.*
- ” 5. În jurul casei de *M. Lupescu.*
- ” 6. Casa de *I. Simionescu.*
- ” 7. Morcovii și alte legume de *F.*
- ” 8. Sifilisul de *Dr. E. Gheorghiu.*

Biblioteca Centrală

L138421160

Biblioteca Centrală Universitariă - Sbu

ca.

SERIA C.

N. 31.

CUNOȘTINȚE FOLOSITOARE
DIN LUMEA LARGĂ

Pimen
26.6.929.

ROMÂNII

DIN

BANATUL JUGOSLAV

DE

PREOTUL P. BIZEREA

Profesor la liceul din Deta

21 FEB 1986

Bibl. Instit. de Inv. superior Sibiu
INV. Nr. 50.36019 78

EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ”, BUCUREȘTI

**CUNOȘTINȚE FOLOSITOARE
DIN LUMEA LARGA**

ROMÂNII

din

BANATUL JUGOSLAV

de

Preot P. Bizerea

Profesor la liceul din Deta

I.

Așezarea geografică a Banatului iugoslav

După războiul mondial (1914—18), prin tratatul dela Versailles și dela Trianon (1920) Banatul este împărțit între România și Sârbia. Partea din Banat, ce a rămas Sârbiei, o numim „Banatul sârbesc” sau „Banatul iugoslav”.

GRANIȚELE. Banatul iugoslav este așezat în partea sud-vestică a României, având drept graniță naturală la vest Tisa și la sud Dunărea. La est granița o formează o linie convențională cu multe colituri, care desparte Banatul iugoslav de România și care pornește dela Dunăre spre nord-vest, dela Baziaș până la Beba-veche, unde dă în granița Ungariei, ce apucă spre est până aproape de Cenad, la Mureș. Teritoriul acesta, în mărime de 9000 km. p., se întinde între 44°40' și 46°8' latitudine nordică și între 20°2' și 21°30' longitudine estică dela Greenwich.

PĂMÂNTUL Banatului iugoslav, din punct de vedere fiziografic, cuprinde trei zone bine distincte :

a) *Munții Vârșățului*, compuși din șisturi cri-

staline, se află în cotul sud-estic și se ridică din câmpie, la Vârșăț, ca o insulă, având direcție est-vestică. Conul de munte, pe care se află „cula Vârșățului” și care se ridică în nemijlocita apropiere a orașului Vârșăț, are înălțimea de 407 m. De aci spre est înălțimea crește până la vârful Cudrițului, care are 645 metri, apoi scade iarăși până la granița românească (vârful Vârșăcior are 361 m.). Spre sud dela munții aceștia se ridică dealuri de proveniență sedimentară, cari, de lângă Coșteiu se înșirue dealungul țărmlui drept al Cărașului pela Voivodinț, Straja, Grebenăț, de unde o iau spre nord-vest către Cariștol (Karlsdorf). În jurul Bisericii-albe, la nord și est, între Căraș și Nera, se ridică un grup de dealuri, tot de origine sedimentară având înălțimi de 150—240 metri.

b) *Câmpia nisipoasă a Deliblatei*, un fel de „Sahară a Banatului”, se află la sud având direcția nordvest-sudestică și forma unei elipse, pe marginile căreia se află comunele: Dubovăț, Gaitașol, Grebenăț, Cariștol, Petrovoselo, Mramorac și Deliblata. Câmpia aceasta este acoperită cu năsip sburător, care formează dune înalte de 50 metri.

În privința năsipului sburător sunt diferite păreri. Unii geologi socotesc, că năsipul este de proveniență eoliană, fiind adus de vântul „Coșava” de peste Dunăre, din Sârbia. Dar în năsipul Deliblatei se află și grăunțe mai mari, cari nu pot fi aduse de vânt peste o apă de lățimea Dunării.

Schafarzik susține, că în epoca diluvială a erei cvaternare câmpia panonică, și astfel și câmpia Deliblatei, a fost acoperită de un mare lac, în care s'a depus nămolul adus de râuri formând o deltă. După scurgerea și secarea lacului, delta aceasta a dat naștere năsipului sburător al Deliblatei. După o altă părere (*Cholnoky*), existența lacului diluvial e îndoelnică și nici năsipul

Deliblatei nu e de proveniență acvatică din deltă, pentru că nu conține nici un fel de rămășițe organice de plante sau animale marine; se presupune, că șesul panonic în epoca levantină dela finele erei terțiare, a fost o stepă, pe care s'a format un con puternic de sfărâmături îngrămadite aci din năsipul adus de vântul pustiei de prin alvia secată a râurilor, și din acest con de sfărâmături s'a format nisipiștea Deliblatei.

Astăzi, după o muncă înțeleaptă de aproape 50 de ani, această „Sahară a Banatului” e mai mult un parc decât o pustie.

c) *Câmpia de loess* cuprinde partea cea mai mare a Banatului iugoslav și se apleacă dela est spre vest până la râul Tisa. Pământul ei e mănos și dă roade îmbelșugate.

APELE Banatului iugoslav sunt: *Dunărea*, numită de sârbi Dunav, formează granița sudică, despărțindu-l de Sârbia-veche, dela Titel până la Baziaș, unde trece în România.

Cele mai mari insule din Dunăre, aparținătoare Banatului iugoslav, sunt: Semendria și Ostrovo (pe unde a trecut împăratul Traian cu armata sa, peste un pod de luntri, în primul război în contra Dacilor la anul 101).

Tisa gălbuie și molatecă, cu multele ei cotituri, formează granița vestică a Banatului iugoslav, despărțindu-l de Bacica dela Cheresturul-vechi până la Titel, unde se varsă în Dunăre. Cel mai însemnat afluent al Tisei este *Bega* (Begheiu), care e canalizat și vine din România curgând spre sud-vest; în fața orașului Titel se varsă în Tisa.

Timișul, numit de sârbi Tamiș, vine din România și la Madoș trece în Banatul iugoslav; la Botoș primește *Bârzava*, care vine tot din România, apoi lângă Panciova se varsă în Dunăre.

În Bârzava se varsă *canalul Vârșățului* (numit și canalul Terezia), care adună apele câtorva pâraie mai mici.

Cărașul trece din România la Coșteiu, curge spre sud și aproape de Palanca se varsă în Dunăre, adunând apele a doi afluenți mai mărunți: *Guzaina* și *Fizegi*.

Nera curge în cotul sudestic al Banatului iugoslav și se varsă în Dunăre la Cusici.

Între Vârșăț și Alibunar se întindea în vechime o mocirlă mare, care astăzi, în urma canalizărilor, e aproape uscată. Rămășițele ei sunt: *Rătul-mare* spre nord-est dela Alibunar și *Rătul-mic* spre nord-est dela Vârșăț.

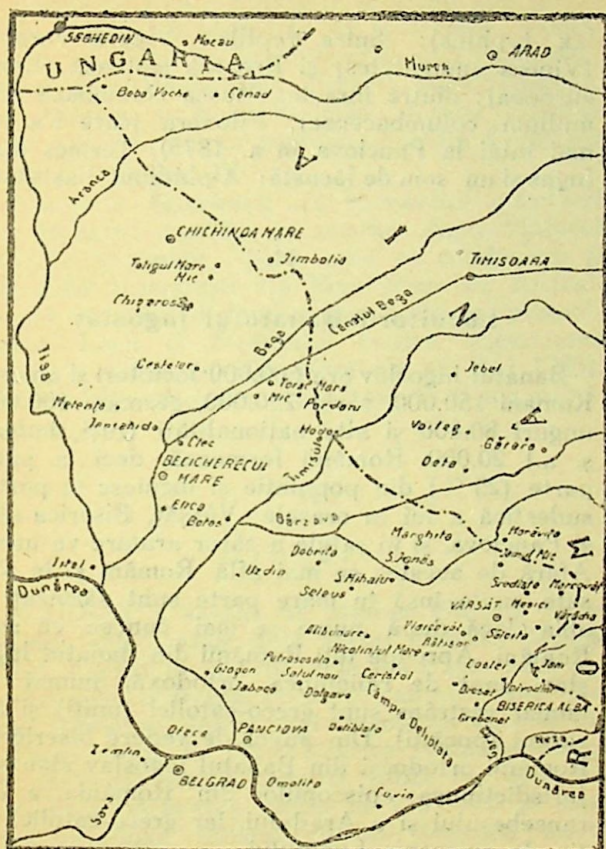
În hotarul comunei *Melențe* se află lacul *Rusanda*, cu o întindere de 6 km., vestit prin nămolul de culoare negricioasă-albastră, ce se află pe fundul lui, lecuitor al reumatismului, scrofulelor și altor boale de oase și de piele.

CLIMA. Banatul iugoslav are climă de stepă, cu vânturi, secetă și cu variațiuni mari de temperatură. Vara e arșiță mare, iarna geruri aspre. Cea mai joasă temperatură este $-23^{\circ}9'$ C, iar cea mai urcată 43° C. Cu toate acestea temperatura medie anuală variază între 10° C (la nord) și 11.6° C (la sud). Barometrul variază iarna între 766 și 766'4 milimetri, iar vara între 760'6 și 760'2 milimetri. Vântul dominant, peste anul întreg, e cel de est—sud-est numit „Coșava”. Ploile cele mai multe sunt toamna și primăvara. Apa de ploaie, ce cade anual, variază între 500 și 700 milimetri.

PLANTE. Munții Vârșățului și dealurile din vecinătatea lor au păduri de stejar, gorun, gârniță, amestecat cu carpen, teiu, ulm, paltin, jugăstru, arțar ș. a.

Pe coastele munților și ale dealurilor se cultivă diferite soiuri de viță de vie. Sunt vestite viile dela Vârșăț, Mesici, Cudriț și Biserica-albă. În timpul din urmă se sădește vie și printre dunele de nisip ale Deliblatei.

Câmpia Deliblatei este plantată cu salcâm sau băgrin, plop, plop piramidal numit în partea

locului plută, pin, teiu, gorun, anin, cenușar ș. a.

Ia câmpie crește stejarul. Dintre cereale se cultivă mai ales grâul, care formează cea mai mare bogăție a Banatului iugoslav, și porumbul (cucuruzul).

ANIMALE. Caracteristice Banatului iugoslav sunt, dintre mamifere: Câțelul pământului (*Spa-*

lax typhlus): dintre reptile: *Vipera cornută* (*Vipera ammodytes*) și Broasca țestoasă (*Emys europea*); dintre insecte: *Musca columbacă* (*Simumium columbacense*), *Filoxera* (care s'a ivit mai întâi la Panciova în a. 1875), *Termes lucifugus* și un soi de lăcustă: *Xiphidium hastatum*.

11,

Locuitorii Banatului iugoslav

Banatul iugoslav are 600.000 locuitori și anume: Români 150.000, sârbi 250.000, germani 100.000, unguri 80.000 și alte naționalități (ruși, bulgari ș. a.) 20.000. Românii formează, deci, a patra parte (25 %) din populație și locuiesc în partea sudestică a lui în orașele: Vârșăț, Biserica-albă și Panciova, și în satele a căror arătare va urma. Afară de acestea se mai află Români și în alte sate, unde însă în mare parte sunt sârbizați și abia dacă după nume se mai cunosc că sunt Români. Aproape toți Români din Banatul iugoslav sunt de religiuena ortodoxă, numai un număr restrâns sunt greco-catolici (uniți) și nazareni (pocăiți). Din punct de vedere bisericesc, Românii ortodocși din Banatul iugoslav stau sub jurisdicțiunea episcopiiilor din România, a Caransebeșului și a Aradului, iar greco-catolicii se țin de episcopia Lugojului.

Eparhia Caransebeșului are în Banatul iugoslav două protopopiate și anume:

1) Protopopiatul Vârșățului, căruia aparțin orașele Vârșăț și Biserica-albă și satele din jur. (De acest protopopiat al Vârșățului se țin și 10 comune din România și anume: Clopodia, Ferendia, Gătaia, Gherman cu filiala Dejan, Gherleniș, Jamul-mare, Lățunaș, Butin și Percosova).

2) Protopopiatul Panciovici (cu reședința pro-

topopului la Satul-nou), căruia aparține orașul Panciova cu filiala Franțfeld și satele din jur.

De eparhia Aradului se țin comunele : Chișorosân cu filialele Tosigul-mare și Tosigul-mic, Iancahid cu filiala Clec, Toracul-mare, Toracul-mic, Sărcia și Ecica-Română. Aceste comune stau sub ocârmuirea protopopului din Comloșul mare (România.)

Afacerile bisericești ale Românilor ortodocși din Banatul iugoslav se conduc după Statutul organic șagunian, după care se conduceau și afacerile bisericești ale Românilor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș până la promulgarea Legii și Statutului pentru organizarea bisericii ortodoxe din România (6 Mai 1925). Slujbele bisericești se săvârșesc în limba românească.

III.

Orașele

VARȘAȚ e așezat pe câmpia (92 m.) ce se întinde sub poalele dela vestul munților Vârșățului. Așezat în direcția dela nord spre sud, are străzi largi și drepte, cu pavaj sau asfaltate. Cele mai frumoase clădiri sunt reședința episcopului sârbesc zidită la 1759, biserica romano-catolică în stil gotic (cu 2 turnuri) zidită la 1860—63, catedrala sârbească zidită la 1783—85 și biserica ortodoxă română în stil bizantin zidită la 1911.

La marginea orașului trece una ferată Baziaș—Timișoara dela sud spre nord. Dela Vârșăț mai pornește o linie ferată în direcție nordestică spre Jamul-mare (România), alta în direcție nord-vestică spre Becicherecul-mare și una în direcție sud-vestică spre Panciova.

La marginea estică a oraşului în munţii Vârşăţului se ridică vârfurile: Cula (cetatea) de 407 m. şi Capela (Dealul Crucii) de 252 m. Clima e cea mai călduroasă din întreg Banatul.

Numărul locuitorilor: 30.000, dintre cari: Români 1500; restul sunt sârbi (7.000, din care 3000 Români sârbizaţi), germani (7.000), unguri (2.000) şi alte neamuri. Românii au în Vârşăţ un protopop (*Traian Oprea*), parohie înfiinţată la a. 1909, banca „Luceafărul” înfiinţată la a. 1894 şi o gazetă românească („Nădejdea”) înfiinţată în primăvara anului 1927.

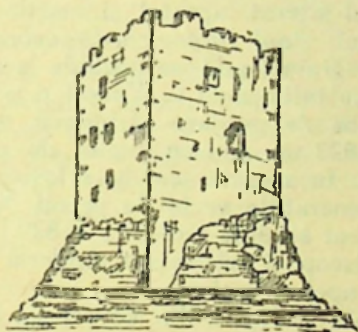
Pe locul unde se află astăzi oraşul Vârşăţ, în timpul stăpânirii romane (106--274) era cetatea *Canonis*, ale cărei rămăşiţe s'au găsit la a. 1885 în parcul oraşului.

La a. 1552, când sultanul Soliman trimite pe Ahmed paşa să cucerească Banatul, acesta cuprinde cetatea Vârşăţului şi de aci pleacă în contra Timişorii. Sub stăpânirea turcească Vârşăţul s'a ţinut de vilaietul Timişorii. La a. 1594 Românii din Banat, voind să scuture jugul turcesc, la îndemnul lui Gheorghe Palatici banul Lugojului, se răscoală în contra turcilor şi asediază cetatea Vârşăţului. Comandantul cetăţii, increzut în puterile sale, invită pe Iancu Răboru, vestit pentru vitejia sa, să se lupte cu el. În acest duel Iancu Răboru taie capul agăi şi-l duce în tabăra Românilor, cari îl primesc cu strigăte de bucurie. Cu toate acestea cetatea nu o pot cuprinde. În ajutorul turcilor din Vârşăţ aleansează pasa Timişorii, Hasan, care împrăştie pe

răsculaţi, intră în Vârşăţ şi jupoaie de pieie pe vlădica Todor al Vârşăţului. Peste un an (1595) voievodul Ardealului, Sigismund Batori, trimite în contra turcilor din Banat pe Gheorghe Borbeli, care cuprinde Bocşa şi Vârşăţul şi trece prin ascuţişul săbiei pe toţi turcii de aci. Astfel ajunge Vârşăţul şi jurul lui sub voievozii Ardealului

(Sigismund Batori 1581—98, Andrei Batori 1599, *Mihai Viteazul* (1599—1601), timp de 10 ani. De la 1605 Vârșățul e ocupat iarăși de turci. Abia la a. 1716, când turcii sunt scoși din Banat, scapă și Vârșățul de jugul turcesc.

La 1723 se aduc coloniști germani de pe lângă Mosela. La a. 1792 Vârșățul avea 8402 locuitori. Între cei 5212 ortodocși, la tot cazul, au fost foarte mulți Români, iar partea din Vârșăț, unde

Cula din Vârșăț.

locuiau Români, — fiindcă Românele purtau oprege (chițele) cu ciucuri,—s'a numit „Ciucuri-mahala” și locuitorii „ciucurani”. (Nicolae Tincu Velea). Și astăzi o parte a Vârșățului poartă numele: „Ciucurmala” (dela „Ciucuri-mahala”).

După o tradiție, păstrată în Istoria bisericească a eruditului protopop din Vârșăț, *Nicolae Tincu-Velea* (+ 1867), în vremuri vechi s'a așezat în Vârșăț un păcurar (cioban) român, venit de pe dealul „Vârșăț” din hotarul comunei Rudăria (județul Căraș), dimpreună cu mai multe familii, și după numele dealului unde fusese stâna (târla) s'a numit și noua așezare: Vârșăț, din care s'a format numele: Vârșăț.

Românii aveau în Vârșăț o episcopie ortodoxă

incă înainte de a ocupa turcii Vârșățul (1552), căci altcum nu se poate explica faptul, că sub stăpânirea turcească se amintesc episcopi în Vârșăț. După venirea sârbilor în Banat, episcopia Vârșățului ajunge sub jurisdicțiune sârbească.

Pe timpul episcopului Iosif Ioanovici Șocobent (1786—1805) se înființează în Vârșăț o școală gramaticală (gimnaziu inferior cu 4 clase), la care a funcționat ca profesor (în anii 1806—1808) eruditul literat, apostol și martir al Românilor hănățeni: *Paul Iorgoviciu-Brancoveanu*. Această școală gramaticală se închide la a. 1819. La a. 1820, se înființează în Vârșăț o școală teologică cu limba de predare sârbească, adoăgându-i-se la a. 1822 un curs cu limba de predare românească. În această școală teologică au fost crescute generațiile vechi de preoți din Banat. Aici și-a făcut studiile teologice (1829—30) și marele arhiepiscop și mitropolit *Andrieu Șaguna*, care a fost apoi și profesor.

Școala teologică din Vârșăț s'a închis la 1868.

BISERICA-ALBĂ. Se află în cotitura sud-estică a Banatului iugoslav, pe o câmpie, la 97 m. deasupra nivelului mării (Adriatice). Hotarul orașului, tăiat de râul Nera, e foarte productiv. Clima fiind plăcută, pe dealurile din apropierea orașului se cultivă soiuri alese de viță de vie.

Astăzi Biserica-albă are 17.000 locuitori, dintre cari 8000 români, 2500 sârbi, din care 1000 români sârbizati, 7000 nemți, și restul alte naționalități. Până la 1918 a fost sediul unui protopopiat ortodox român. Ultimul protopop a fost Dr. Gheorghe Dragomir, originar din Lugoj, care în decursul războiului mondial a fost internat de unguri la Șopron. Din suferințele internării i s'a tras moartea (Ianuarie 1918). Acum comunele cari aparțineau protopopiatului Bisericii-albe, se află în România formând protopopiatul

Răcășdiei, dar tot cu numele de „protopopiatul Bisericii-albe”; singur orașul Biserica-albă a rămas în Banatul iugoslav și s'a anexat la protopopiatul Vârșățului. Biserica ortodoxă română are aci „Fundațiunea Dimitrie Bălănescu”, administrată de mitropolia din Sibiu. Preot ortodox român: Iacob Dragulescu; învățător: Nicolae Licareț.

PANCIOVA. Oraș situat pe țărmul stâng al râului Timiș, la distanță de 2 km. dela vărsarea Timișului în Dunăre, pe o câmpie la 78 m. deasupra nivelului mării.

Are 22.000 locuitori, dintre cari 700 Români ortodocși. Românii au aci o capelă (casă de rugăciune). Unul din cele 2 protopopiate ortodoxe române din Banatul iugoslav poartă numele de „Protopopiatul Panciovei”, dar protopopul nu locuiește în Panciova, ne având aci locuință, ci în Satul-nou.

IV.

S a t e l e

Pe când în cele trei orașe menționate mai sus, Românii formează numai o parte mică (3—5%) din totalul locuitorilor, 20 sate puternice sunt locuite numai de Români, în 10 sate majoritatea covârșitoare a locuitorilor sunt Români, iar în 14 sate sunt mai puțini Români decât alte naționalități.

Românul din Banatul iugoslav are statură frumoasă, puternică, întocmai ca și cel din Banatul românesc. Este inteligent, iubitor de învățătură, gospodar bun și harnic. Satele românești toate arată bunăstarea materială și intelectuală a locuitorilor lor: Străzi curate, case mari, luminoase, cu câte 2—4 camere, bucătărie, cămară de bucate,

curți ordonate, grajduri spațioase, vite de soiu ales, grădini îngrijite. Bisericile și școalele din satele românești rivalizează cu cele din orașe. Hărnicia Românului o dovedește și faptul, că multe proprietăți nemțești, sârbești și ungurești, au ajuns în mâini românești.

Portul Românilor în multe sate este influențat de portul sârbesc. În satele din apropierea graniței românești însă se păstrează frumosul port românesc.

În privința culturală, satele românești din Banatul iugoslav deocamdată se prezintă foarte bine. Numărul neștiutorilor de carte e foarte mic (2—10 %), ceiace este a se atribui activității neobosite a preoților și cu deosebire a învățătorilor români până la ocupația sârbească. Toți Românii din Banatul iugoslav privesc însă cu îngrijorare în viitor, pentru că astăzi toate școalele românești sunt statificate și limba românească surghiunită din ele. Copiii învață slova românească acasă de la părinții lor. Nu putem ști, însă, câtă vreme se va păstra acest bun obicei. Singura instituție pentru cultivarea dulcelui grai românesc a rămas numai biserica și de aceia preoțimei române din Banatul iugoslav i se pune marea datorie, ca în cadrele catehizației să dea nouălor generații și cunoștința scris-cititului românesc.

În cele următoare las să urmeze câteva date despre satele românești din Banatul iugoslav.

1. Coșteiul se află lângă granița românească, pe țărmul drept al râului Căraș, 12 km. spre sud-est de la Vârșăț; are 350 case și 2500 locuitori, toți Români de religiunea ortodoxă. Comuna exista și înainte de stăpânirea turcească. În timpul stăpânirii turcești e una dintre comunele cele mai mari din împrejurime. În conscripția cabinetului secret al curții imperiale din Viena de la a. 1717, jadică la un an după ieșirea turcilor

din Banat), are 100 case (pe când Vârșățul avea numai 70 case) și numirea *Kustil*. Biserica ortodoxă română e zidită la 1767 și sfințită la 1779 prin episcopul Vichentie Popoviciu (1769—1785) din Vârșăț.

La 1829 partea cea mai mare din hotarul comunei acesteia, ajunge proprietatea contelui Bethlen.

La mijlocul veacului XIX proprietatea aceasta a Bethlenilor se împarte în 3 părți: O parte era la 1856 a baronului Alexandru Rudnyänszky și Fridric Szäjbély, dela cari trece la Enrieta Derencsény, iar la 1883 o cumpără notarul public Dr. Adalbert Kormos și soția sa născută Roza Agoston; a doua parte ajunge la 1868 în proprietatea lui Alexandru Fehér, la 1882 e a lui Nicolae Fehér, dela care o cumpără la a. 1894 contele (groful) Rudolf Bissingen-Nippenberg. O parte e proprietatea lui Ioan Mocsonyi (Mocioni), iar dela 1888 a văduvei contelui Rudolf Bissingen-Nippenberg, născută Gherghina Mocsonyi. Astăzi întreg hotarul comunei este al Românilor din Coșteiu, cari au proprietăți și peste graniță în România.

Astăzi Coșteiul are un preot (Victor Trailovici), un învățător (Cornel Râmneanțu) și o învățătoare (Maria Iațcu).

Coșteiul a fost și un însemnat centru cultural. De aci se redactează în anii 1910—12 revista pedagogică bănățeană „*Educatorul*”, ce se tipărea la Oravița. Și tot aci se redigiază în a. 1918—19 prima gazetă românească din Banatul iugoslav: „*Opinca*”, ce se tipărea în Vârșăț. Coșteiul ridică, prin „*Reuniunea de muzică și*” *Natională* în cântări din Coșteiu”, prima „*Casa*” — Banatul sudic la a. 1911, care astăzi este singura casă națională din Banatul iugoslav. Coșteiul este prima și unica comună românească, în care cu începerea anului școlar 1911/12 se înfățișează

o școală primară cu 8 clase, așa cum aveau sașii din Ardeal și din Germania. Această școală însă în decursul războiului mondial s'a redus la 6 clase. Astăzi în Coșteiu nu există nici un Român analfabet.

2. *Voivodinț*, comună curat românească, lângă râul Căraș, pe țărmul drept, la 4 km. dela Coșteiu.

În Voivodinț s'a născut *Ignatie Vuia* (la 1809), care a fost profesor de teologie în Vârșăț (1835—47), protopop al Orăviții (1847—48) și episcop în Vârșăț (1848—49).

Până la ocupația sârbească Voivodințul avea 2 preoți și 2 învățători români. Astăzi are un singur preot (Octavian Păuța).

3. *Sălcita* se află spre sud-est dela Vârșăț, între dealuri, lângă pârâul Fizegi, aproape de granița românească. Biserica ort. rom. e zidită pe la mijlocul veacului XIX. Astăzi are 200 case și 1400 locuitori, toți Români ortodocși. Preot: Ion Tătucu.

4. *Iabuca*, spre sud-est dela Vârșăț, între dealuri, lângă pârâul Guzaina, e o comună întemeiată sub stăpânirea turcească din porunca unui binbașa (colonel) turcesc, care a trimis 20 de familii românești din Vărădia cu vătaful lor Truia, să se aseze în valea Guzainei, unde acest Truia avea o moșie cu pomi, între cari era un măr extraordinar de mare, dela care și satul s'a numit „Mărul”. Așezându-se apoi aici și sârbi, aceștia i-au zis satului „Iabuca” (ceiace înseamnă tot „Mărul”).

Biserica ort. rom. e zidită la începutul veacului XIX, cea sârbească la 1900. Astăzi are 295 case și 1600 locuitori, dintre cari cei mai mulți români și puțini sârbi. Preot: Nicolae Băias; învățătoare: Magdalena Ulman.

5. *Mesici*, spre est dela Vârșăț, între dealuri, lângă pârâul Mesici. Pe la începutul veacului

XVI era aci o mănăstire ortodoxă română, care se află și pe harta lui Mercy (1723—25).

6. *Marcovăț* se află spre nord-est dela Vârșăț, pe dealurile de lângă granița românească. Comună întemeiată de coloniști din valea Bârzavei, de lângă Bocșa, aduși aci sub conducerea unui oarecare Marcu, la porunca pașei din Bocșa. De la numele conducătorului Marcu, s'a numit și satul: „Valea lui Marcu”. La 1736 s'au mai așezat în „Valea lui Marcu” încă 30 de familii aduse dela mănăstirea Tismana de diaconul și zugravul Vasilie Loga (străbunul vestitului pedagog bănățean Constantin Diaconoviciu-Loga'. Sub influența sârbească din „Valea lui Marcu” s'a făcut *Marcovăț*. Locuitorii comunei în marea majoritate sunt români și câțiva sârbi. Biserica ortodoxă română e zidită la 1872, cea greco-catolică română la 1907. Sârbiu nu au biserică, ci numai o capelă (casă de rugăciune). Preot ortodox român e Pavel Stoian.

7. *Srediștea-mică* se află spre sud-est dela Vârșăț, între dealuri. E comună curat românească. De prin veacul XIV a fost aci o mănăstire ortodoxă română. Biserica ortodoxă română e zidită la 1878 pe locul vechii mănăstiri. Poporul îi zice comunei: *Pârniava și Pârniava*.

În apropiere de *Srediștea-mică*, spre nord, se află comuna *Srediștea-mare*, locuită de sârbi, germani, cehi, unghuri și români sârbizați. Aici s'a așezat la a. 1736 diaconul și zugravul Vasilie Loga dela mănăstirea Tismana cu 50 de familii de coloniști din Oltenia (iar alte 30 de familii le-a așezat în Valea lui Marcu=*Marcovăț*) și a înființat o școală românească, în care se învăța

și meșteria zugraviei. Din școala diaconului Vasilie Loga au ieșit buni cărturari și zugravi: feciorul său Gheorghe (un prapor zugrăvit de acest Gheorghe al Diaconului, pe sârbește Diaconovici, la a. 1762, se află și acum în biserică

Sf. Ioan Botezătorul din cimitirul oraşului Caransebeş), apoi un oarecare Raicu din Vârşăţ şi Petruţ din Timişoara.

Din această familie se trage şi renumitul pedagog bănăţean *Constantin Diaconoviciu-Loga* (născut în Caransebeş la 1770 şi mort tot acolo la 1850), fost învăţător la şcoala românească din Pesta (1809—12), apoi profesor la institutul pedagogic din Arad (1812—30) şi director al şcoalelor grăniţereşti din Banat cu sediul în Caransebeş (1830—36), în Biserica-albă (1836—50) şi iarăşi în Caransebeş (1850).

8. *Jamul-mic*, spre nord dela Vârşăţ, lângă graniţa românească. O parte din hotar poartă numele haiducului Trifu Hergheş.

Locuitorii Jamului-mic sunt în majoritate români ortodocşi şi câţiva sârbi. Biserica românească e zidită la 1886. Sârbii nu au biserică, ci numai o capelă, (casă de rugăciune), zidită la 1881.

9. *Vlaicovăţ*, comună cu locuitori în majoritate români şi câţiva sârbi şi unguri, spre sud-est de la Vârşăţ. La 1829 comuna e dăruită de erar (stat) familiei contelui Bethlen, iar la 1845 ajunge în proprietatea familiei Mocsonyi (Mocioni) de Foeni. În comună se află un castel zidit de Gheorghe Mocioni la 1859. Biserica românească e zidită la 1809, cea sârbească la 1873. Preot ort. român: Ştefan Perianu; învăţător: Nicolae Boldea.

10. *Râtişor*, comună cu populaţie curat românească, spre sud-vest dela Vârşăţ. Biserica e zidită la finele veacului XVIII. Preot: Cuzman

Lapadar; învăţător: Teodor Kabaga.

11. *Straja*, comună curat românească, spre sud dela Vârşăţ, lângă linia ferată şi şoseaua Timişoara—Bazias. Comună întemeiată după ieşirea turcilor din Banat. Primii locuitori au fost germani colonizaţi de contele Mercy. Noua comună

a primit numele *Lagerdorf*, fiindcă în expediția dela 1716 în contra turcilor, aci a fost tabăra (germ.: *lager*=tabără) soldaților imperiali. Pe harta dela 1861 se numește *Strasa* și e locuită de Români (bufeni) veniți din Oltenia. La 1773 este anexată la granița româno-sârbă. La 9 Noembrie 1848 au fost aci lupte între unguri și sârbi și s'a aprins satul. La 1873 Sraja a fost anexată la comitatul Timiș. Biserica e zidită la 1854. Preot: Ioan Mităr.

12. *Oreșaf* (sau Oreșnița), sat curat românesc spre sud-vest dela Vârșaf, lângă pârâul Guzaina. În anii 1770—73 a fost anexat la granița militară germană-sârbă, iar în a. 1873 a trecut la comitatul Timiș. La 9 Noembrie 1849 satul Oreșaf a fost atacat și jefuit de armata liberă ungurească a vestitului bandit Kőzsa Sándor.

13. *Parta*, aproape de Oreșaf (la 1717 avea 18 case) astăzi are 140 case, cu 700 locuitori sârbi și 100 români ortodocși afiliați la parohia din Oreșaf.

14. *Grebenaf*, comună puternică românească, pe țărmul drept al Cărașului. Se amintește în veacul XIV (la 1341 și 1390). La 1770 se anexează confiniului militar iliro-bănățean, iar la 1873 comitatului Timiș. Preot: Ștefan Balea; învățător: Nicolae Olteanu.

15. *Marghita-mare*, spre nord-vest dela Vârșaf. Are 420 case cu 2000 locuitori români și 500 sârbi. Biserica românească e zidită la 1899, cea sârbească la 1810. Preot: Ion Noia; învățător: Gh. Iorga. Anii trecuți (1921—25) s'au colonizat în apropiere (pe pusta Raroș) 600 familii de dobrovolți (voluntari sârbi).

16. *Sâm-Ianăș*, comună curat românească, spre nord-vest dela Vârșaf. La 1848, în lupta ce se dă aci între unguri și sârbi, se aprinde tot satul. Biserica e zidită la 1830. Preot: Lazăr Cărdu.

17. *Sân-Mihaiu*, comună curat românească,

(500 locuitori), spre vest dela Vârșăț. Exista și in evul mediu (1332—37) sub numele de Zent Mihal. Printre hotarul comunelor Sân-Mihaiu și Alibunar trec valurile (șanțurile romane. Preoți: Corneliu Cure și Teodor Cioban; învățători: Nicolae Bașiu, Paulina Văcariu și Maria Stanciu. Anii trecuți s'au colonizat aci 60 familii de dobrovolți.

18. *Nicolințul-mare*, comună puternică, curat românească, spre sud-vest dela Vârșăț. Exista pe timpul stăpânirii turcești, dar in decursul ~~românească spre sud-vest dela Vârșăț~~. Exista comuna dispare. E colonizată la 1723—25 și e anexată la granița militară sârbo-germană până la 1873, când trece la comitatul Timiș. Biserica e zidită la 1791. Preot: Teodor Petrică. Anii trecuți s'au așezat aci 20 familii de dobrovolți.

19. *Caristol*, lângă pusta Deliblatei, se numia in veacul XVII Ocza și Alibunarul-mic, având locuitori sârbi și români. La 1764 și 1803 se aduc aci coloniști germani și comunei i se dă numele Karlsdorf, din care Români au făcut Caristol. Dintre cei 4000 de locuitori, 100 sunt români, restul nemți.

20. *Seleuș*, sat puternic, curat românesc (4000 locuitori), spre vest dela Vârșăț. La 1456 e proprietatea lui Mihaiu Silagi, unchiul regelui Matiaș Corvinul. La 1768-74 se așează aci coloniști români de pe lângă Murăș, ca grăniceri. Biserica e zidită la 1809. Preoți: Gheorghe Șdicu și Coriolan Suciu. Anii trecuți s'au adus aci 80 familii de dobrovolți.

21. *Alibunar*, spre vest dela Vârșăț, pe câmpia Alibunarului, într'un ținut mocirlos (râțul Alibunar—Vârșăț), lângă șanțurile (valurile) romane. Comună întemeiată pe timpul stăpânirii turcești. Numele il are dela șantâna (turcesc: bunar) lui Ali, care există și astăzi. La 1695 sultanul Mustafa II a trecut cu armata sa prin comună spre Lipova. La 12 Decembrie 1848 ge-

neralul de honvezi Ioan Damianici bate aci pe sârbii răsculați comandați de voivodul Ștefan Suplicaț și în decursul luptei se aprinde tot satul. Astăzi are 930 case și peste 5000 locuitori, dintre cari cei mai mulți sunt români, restul sârbi. Preoți: Nicolae Popoviciu și Victor Bojin; învățător: Simeon Lațcu.

22. *Petrovoselo*, comună mare românească (7600 locuitori), înființată la 1809, pe pusta Vladimirovaț de Români veniți aci din comunele Jamul-mare și Clopodia (județul Timiș-Torontal). Numele Petrovoselo (satul lui Petru) i s'a dat după numele lui Petru Duca, comandantul Timișorii. Biserica e zidită la 1859—63. Fiind comuna situată pe un platou la 174.6 metri deasupra nivelului mării, apa de izvor se află foarte adânc în pământ (la 50—60 m.) așa că numai cu puterea calului se poate scoate, spre care scop s'au făcut un anumit fel de fântâni, numite „vârtej”, pentru susținerea cărora comuna cheltuește sume mari. Preoți: Constantin Dimian și Ștefan Sperchez. Anii trecuți s'au așezat aci 300 familii de dobrovolți.

23. *Satul-nou*, comună mare (8000 locuitori), curat românească, spre nord dela Panciova. Comuna de azi s'a întemeiat la 1765 și a fost incorporată (1767) la granița militară germano-banatică, iar la 1872 comitatului Torontal. În Satul-nou își are reședința protopopul ortodox român al Panciovei (Ion Murgu). Până la ocupația sârbească erau aci 11 învățători români, astăzi e numai unul (Traian Gugulean). În Satul nou se află și o bancă românească numită „Sentinela”. Sârbii au așezat aci, anii trecuți, 120 familii de dobrovolți.

24. *Dolovae*, spre nord-vest dela Panciova. Are 7500 locuitori, dintre cari 2500 români, restul sârbi. Biserica românească e zidită la 1893, iar cele 2 biserici sârbești la 1840 și 1884. Preot

român: Marcu Boldovină; învățătoare: Sofia Rusovan și Emilia Vlădariu.

25. Mramorac, la marginea sud-vestică a pustiului Deliblata, cu locuitori români, sârbi și germani. Între 1770—73 se aduc coloniști sârbi și germani și comuna se încorporează la granița militară. Românii au venit aici la 1809 din comuna Dejan (județul Timiș-Torontal). Preoți români: Simeon Popoviciu și Traian Popoviciu; învățători: Nicolae Boșșan și Savu Nicolaeviciu.

26. Deliblata, la marginea sudică câmpiei de nisip a Deliblatai, cu locuitori români și sârbi. A existat și sub turci, căci pe hotar se află urmele unei vechi fântâni turcești. Preot: Izidor Saberca; învățători: Sava Guțu și Virgil Mihailoviciu.

27. Cuvin, pe malul stâng al Dunării. A fost cetate tare, care a existat și pe timpul năvălirilor (veac. IX: luptele dintre Glad și Arpad) și în veacurile următoare până la ocuparea de către turci (1552). La 1564—7 este sediul unui beg turcesc, care era supus pașei din Timișoara. La 1848 a fost o luptă crâncenă între honvezi și sârbi. Astăzi Cuvinul are 7500 locuitori, dintre cari 1000 români, restul germani și sârbi. Preot român: Alexandru Guga; învățători: Desideriu Cioc și Petru Băla. În Cuvin există și o bancă românească numită „Dunăreana”.

28. Omolita (sau Omolnița), spre sud-est de la Panciova, cu locuitori români, germani și sârbi. A fost colonizată cu germani la 1765, 1768 și 1776. Locuitorii de baștină sunt românii. Preot-învățător e Pavel Topală.

29. Frantfeld, are 4000 locuitori, dintre cari 100 români ortodocși afiliați la parohia din Panciova.

30. Olcea, comună curat românească, spre vest de la Panciova, nu departe de Dunăre, care o înneacă aproape în fiecare an. Biserica e zidită la 1800. Locuitorii se ocupă cu pescuitul și

cu facerea rogojinilor. Preot: Damian Popescu.

31. *Iabuca*, spre nord dela Panciova, lângă râul Timiș. (Lângă Vârșăț mai este o comună cu acest nume, — vezi no. 4). A fost colonizată cu germani la 1723—26 și trecută la granița militară, apoi la comitatul Torontal (1872). Are 3000 locuitori germani și 400 români ortodocși afiliați parohiei din Glogon.

32. *Glogon*, spre nord dela Panciova, pe țărmul stâng al Timișului, cu locuitori români și germani. La 1767 e sat locuit de Români și e anexat graniței militare. La 1774 se așezară aci coloniști germani și sârbi. La 1778 turcii aprind satul, jefuesc și ucid o mare parte din locuitori, cari sunt îngropați într'un mormânt comun la marginea sudică a satului. Preot: Valeriu Perin; învățător: Simeon Perin.

33. *Uzdin*, spre nord dela Panciova și spre vest dela Vârșăț, comună puternică, cu 6000 locuitori, toți români. La 1788 au fost uciși aci spahii turci de husarii imperiali. La 1848 și 1849 au fost lupte între unguri și sârbi. Biserica e zidită la 1801. Preoți: Iancu Milu și Traian Bojin. Înainte de ocupația sârbească erau 9 învățători români; astăzi e numai unul. Aci se află și banca românească „Concordia”.

34. *Dobrita*, aproape de canalul Terezia, spre nord-vest dela Vârșăț, cu locuitori români și sârbi. Preot: Ilie Bojin.

35. *Ecica-română*, comună curat românească (4000 locuitori), lângă râul Bega, spre sud de la Becicherecul-mare. Se aminteste în veacul

XV (1439—41) cu numele Ecsehida. La 1767 au venit aci coloniști români de pe lângă Murăș. Preot: Valeriu Magdu.

36. *Sărcia*, comună curat românească, aproape de Timiș, spre est dela Becicherecul-mare. Se aminteste în veacul XIV (1338). La 1767 se așezară aci coloniști români de pe lângă Murăș. Bi-

serica e zidită la 1896. Preot: Gherasim Andru.

37. *Clec*, lângă canalul Bega, cu 1500 locuitori, dintre cari 200 români ortodocși, urmași ai coloniștilor aduși de Maria Terezia la 1765 de pe lângă Murăș; restul germani.

38. *Iancahid*, comună curat românească, spre nord, dela Becicherecul-mare, lângă Bega. Se amintește în evul mediu (1221, 1332—37). La 1747 se așezară aci coloniști români de pe lângă Murăș. Biserica ortodoxă e zidită la 1888, cea greco-catolică la 1899. Preot: Nicolae Rechici.

39—40. *Toracul-mare* și *Toracul-mic*, două comune mari, învecinale lângă canalul Bega, cu populație curat românească. În evul mediu (1332—37, 1401) e cunoscut numai un Torac. La 1765 se așează aci coloniști români de pe lângă Mureș și înființează cele două comune: *Toracul-mare* și *Toracul-mic*. În *Toracul-mare* s-a născut la 1836 *Iosif Tempea*, care și-a făcut studiile teologice la Vârșăt și a fost profesor de limba și literatura română la gimnaziul din Timișoara (1861—3) și la cel din Lugoj (1870—1919), și profesor de teologie la Caransebeș (1868—70). Dela 1870 până azi e paroh în Lugoj (jud. Severin). Fiul său, *Mariu Tempea*, e preotul de azi al *Toracului-mare*, împreună cu *Gheorghe Teoran*. În *Toracul-mic* e preot *Ion Pinter*.

41. *Cestelec* se amintește în veac. XIV (1332—37) cu numele *Ceszlerég*. Locuitorii de azi sunt germani și unguri și câțiva (80) români.

42. *Chisorosân*, cu 3000 locuitori, dintre cari 600 români. În evul mediu (1332—37) se numește *Oroszi*. La 1767 se colonizează germani, la 1776 unguri. Cei 600

români ortodocși de astăzi nu au preot.

43—44. *Tosigul-mare* și *Tosigul-mic*, sunt două comune aproape de granița românească, spre vest dela Jimbolia. În evul mediu (1408) exista numai un *Töszeğ*. Se colonizează la 1770, când se

formează 2 comune. Majoritatea locuitorilor sunt germani, dar în amândouă comunele sunt și români ortodocși, afiliați la parohia din Chișoroșân.

V.

D i a l e c t u l

Graiul Românelui din Banatul iugoslav este acelaș și cu al celorlalți Români din Banatul românesc, prezentând următoarele însușiri mai însemnate:

a) păstrarea lui *n* muiat între două vocale, d. e.: cuni (cuiu), căpătâi (căpătâiu), făină (făină), vie (vie), etc.;

b) *te* și *de* se pronunță *ce* și *ge*, d. e.: carce (carte), geal (deal), ges (des), etc.;

c) *ce* și *ge* se pronunță muiat (șie, jie), d. e.: șias (cias), șinși (cinci), jinjie (gingie), jinere (ginere) etc., pronunțare asemănătoare cu a Românilor moldoveni;

d) *z* se pronunță *dz*, d. e.: dzâlie (zile), brândză (brânză), etc.;

e) articolul *l* la masculin nu se rostește, ci se aude numai *u* (fără *l*), d. e.: capu (capul), calu (calul), omu (omul), etc.

f) verbul „a fi” la indicativ prezent are formele: io mis, tu ești, el ii; noi nis, voi vis, ei is; d. e.: io mis la biserică, el ii la școală, noi nis bunățeni;

g) optativul prezent al verbului ajutător „a avea” are formele: io reaș, tu reai, el ar; noi ream, voi reaș, iei ar (în loc de: ași, ai, ar; am, ați, ar) — particularitate asemănătoare cu a dialectului istro-român; ex.: io reaș veni la voi, tu reai învăță...

Câteva cuvinte: bunari (turcesc) = fântână; baș, tăman = tocmai, chiar (d. e.: baș așa, făman așa); căsap = măcelar; givan (dela turcescul „divan” =

moh.

judecătorie), turvin dela ungurescul „törvény”=lege), zbor (dela slav. „sobor”=adunare), — toate 3 cuvintele cu aceiași însemnare: adunare pentru a se convorbi unii cu alții despre ceva; spâiie=mare proprietar de pământ (dela turcescul „spahi”, călăreți, cărora li se împărția spre administrare pământul cucerit), a cure=a alergă și a curge (d. e.: copilu cure după mână-sa, apa cure): a ugi=a rămâneà (o ugit acasă=a rămas acasă); veciem=dejà (d. e.: veciem s’o dus=dejà s’a dus); „vilait”=lume, oameni (dela turcescul „vilaiet”=ținut, provincie) d. e.: „mult vilait”, „toată lumea si vilaitu”; „șinie gogie”=oricine (d. e.: nu mis io șinie gogie=nu sunt eu oricine, fiecine); „cum gogie”=fiecum, oricum; soace (suhace)=moară învărtită de cai; socac, uliță=stradă; negeie (nedcie)=petrecere poporală la sărbătoarea hramului bisericii.

VI.

Datini și credințe

Multe datini și credințe vechi s’au părăsit. Unele se mai păstrează. In cele următoare voui aminti numai pe cele ce se păstrează și acum. Anume:

La Crăciun (25 Decemvrie) in presară se pune fân sau paie pe masă sau se împrăștie în casă (pentrucă și pruncul Isus s’a născut în ieslea cu fân și cu paie) și nu se stinge lampa toată noaptea. Dimineața umblă colindători, iar peste zi copii cu steaua. Se împarte pomană pentru morți: colaci și cărnați.

La anul nou (1 Ianuarie) nu se stinge lampa toată noaptea. Colinde, plugușor, țurca, sorcova ș. a. nu există la Românii din Banatul iugoslav.

La ajunul botezului (5 Ianuarie) i se zice „ziua crucii”, pentrucă numai in această zi merge preotul în casele creștinilor cu crucea și

cu apă sfințită. (La ziua dintâi a fiecărei luni sau în alte zile acest obicei nu există). Fetele cer busuioc din chita preotului, din care o parte se pune în apă imediat după plecarea preotului și se spală fetele pe cap, ca să le crească părul (chica); iar o altă parte a busuiocului îl pun seara sub căpătâi, ca peste noapte să-și viseze viitorul bărbat. Apa sfințită dela botezul Domnului (6 Ianuarie) nu se strică peste tot anul și se păstrează până toamna la semănatul grâului, când se toarnă în sămânța de semănat. Opt zile după botez nu se spală rufe, pentru că apele sunt sfințite. Sfântu Ion (7 Ianuarie) vine cu cal alb, adică: dacă n'a nins până atunci, se începe ninsoarea.

La ziua ursului (2 Februarie) iese ursul din hârlog și dacă e soare și-și vede umbra, se întoarce iarăși în hârlog, unde stă 6 săptămâni, cât mai ține iarna; iar dacă nu-și vede umbra, rămâne afară, pentru că în curând se sfârșește iarna.

„Moșii” se serbează iarna. Sâmbătă înainte de Duminica lăsatului de carne, când se împarte pomană pentru morți.

La „zăpostit” (în Duminica lăsatului de brânză) după vecernia de Duminică seara, după ce creștinii ies din biserică, își cer iertare unul dela alții, poftindu-și să ajungă Paștile sănătoși. Seara se aprind focuri în curte sau la stradă. Iar mâine-zi, la „Lunia curată”, se încep părăsimile (postul Paștilor) și se spală toate vasele și rulele.

Sâm-Toaderii sau caii lui Sâm-Toader se încep Marți seara în săptămâna 1-a din post și țin 7 zile. Pe femeile cari lucrează în aceste zile sau înserează peafară, le calcă cu copitele caii lui Sâm-Toader. La Sâm-Toaderul mare (Sâmbătă) se duce colivă (grâu fiert) la biserică. Fetele își spală capul cu leșie, în care se pune floare de

fân și se iovesc peste cap cu coada unui cal zicând: „Toadere, Sâm-Toadere, dă-mi chică capului, cât coada calului”

La „Baba-Dochia” (1 Martie) se încep „babele” (zilele cu ploaie amestecată cu ninsoare) și țin până „Sâmți” (9 Martie), când începe primăvara. La „Sâmți” se fac turte cu miere și cu „sâmți” (rotițe făcute pe turtă cu o țeve ce se folosește la țesut). La „trânueli” sau miezile-păresimi se numără ouăle, căe le-au ouat găinile dela începutul postului. La blagovesteană (25 Martie) se bate vâtraiul sau o altă bucată de fier ocolind casa, curtea și grădina, ca să fugă șerpii. Vin cocostârcii, rândunelele și cucul.

La Joi-mari, în revărsatul zorilor se fac în curtea casei și în cimitir focurile numite „luminiciche”, din boz uscat. Se dă pomană pentru morți: câte un colac și o oală cu apă și cu flori. Seara, la denie, se fac focuri pe stradă.

La Paști, fiecare familie taie un miel încă de Sâmbătă seara. Se împarte pomană pentru morți: colaci și ouă roșii. Pe pragul ușii se pune o glie verde și găocile primului ou roșu ciocnit se aruncă pe glie.

La Sâmb-Giorz (23 Aprilie) și la Rusalii se împodobesc casele cu ramuri verzi, la paturi se pune boz și pelin; se fac vrăji și farmece. La Sâmbziene (24 Iunie), la Sânt-Ilii (20 Iulie) și la Sântă-Mărie-mare (15 August), se culeg florile de leac.

La *nuntă* cele mai multe obiceiuri s’au părăsit, fiindcă în Banatul iugoslav este foarte lătit concubinajul, cea mai mare plagă socială din acele părți.

Obiceiurile și credințele la *naștere*, la *moarte* și înmormântări sunt aproape aceleași ca la Români de pretutindeni.

VII.

Personalități de seamă din Banatul
jugoslav

1. *Paul Iorgoviciu-Brâncoveanu* (1764—1808). avocat și literat, apostol și martir al Românilor bănățeni, a fost fiu de preot din comuna Vărădia (județul Căraș). Strămoșul familiei Iorgoviciu a fost un nobil ardelean și s'a numit Ione sau Iene, care din cauza prigoanelor religioase ale principilor calvini, a fugit cu mai mulți ardeleni în Țara-românească, unde s'a căsătorit cu o fiică din familia Brâncoveanu. Fiul acestuia, Gheorghe Brâncoveanu, s'a refugiat de furia turcilor, în comuna Vărădia din Banat, unde sub influența sârbească își schimbă numele în Iorgoviciu. Fiul lui Gheorghe Brâncoveanu-Iorgoviciu a fost *Marcu Iorgoviciu*, care făcând studiile teologice la Carloviț, ajunge preot în Vărădia. Preotul Marcu Iorgoviciu a avut 3 copii: Paul, Petru și Ioan.

Paul Iorgoviciu-Brâncoveanu s'a născut la 28 Aprilie 1764 în Vărădia. În copilăria sa a învățat împreună cu frații săi, a citi și a scrie românește dela un dascăl venit din Țara-românească. După aceea a fost trimis la școala din Vârsăț, unde a învățat până la vârsta de 12 ani, limba sârbească și nemțească. De aci a mers la Seghedin (Ungaria), unde a absolvit liceul. Studiile filozofice și dreptul le învață la Pojoni (Bratislava de azi) și la Pesta, iar la Viena studiază dreptul austriac și ia diploma de avocat (la 1787). Trece apoi la Roma, unde—deși de religiuinea ortodoxă, după multe stăruințe,—a fost primit la institutul „Propaganda Fide” și în decurs de 2 ani studiază limba italiană și adună o bogată colecție de inscripțiuni importante pentru limba și istoria Românilor. În a. 1790 merge la Paris, unde învață limba franceză. Era tocmai pe timpul revoluțiunii franceze și Paul Iorgoviciu a fost de

față la ghilotinarea regelui Ludovic XVI (În Ianuarie 1793). După o petrecere de 2 ani în capitala Franței, trece în Anglia, la Londra, unde stă 11 luni, învățând limba engleză și susținându-se cu instrucțiunea unor studenți. Se întoarce apoi, prin Germania, iarăși la Viena, unde — la propunerea ambasadorului austriac — ajunge concipist la curte. În acest timp Paul Iorgoviciu-Brâncoveanu, ajutat de medicul oculist Dr. Ioan Molnar-Pinariu, scoate în Viena *prima gazetă românească*, din care s'au trimis câteva exemplare la Sibiu episcopului Gherasim Adamoviciu ((1789—96). Se știe că primele gazete românești în Moldova și Muntenia au apărut la a. 1829 și tot la 1829 apare la Buda un fel de periodic: („Biblioteca Românească" a lui Zaharia Karkaleki). Dar gazeta lui Iorgoviciu apare la Viena cu 3 decenii mai de vreme și astfel *Paul Iorgoviciu este părintele jurnalisticăi române*.

Tot în acest timp se grupează în Viena cei mai aleși dintre intelectualii români din Banat, Ardeal, Moldova și Muntenia, într'un colegiu de cărturărie enciclopedică națională sub numirea de „Societatea filozoficească a neamului românesc în Mare Principatul Ardealului", al cărei suflet era Paul Iorgoviciu, ajutat de Dr. I. Molnar-Pinariu. Această societate filozoficească însă a fost reprimată de autoritățile austriace și manuscrisurile ei confiscate. Dar ea formează *primă clapă a Academiei Române din Bucureștii* (înființată la 1867) și a „*Astrei*" din Sibiu (înființată la 1862), al căror *antemergător a fost tot Paul Iorgoviciu*.

În acelaș timp Paul Iorgoviciu era și censor și corector de cărți românești pe lângă tipografia privilegiată a nobilului Iosif de Kurzbock.

Episcopul Vârșăului, Iosif Ioanoviciu Sacabint (1786—1805), chiamă pe Paul Iorgoviciu ca fiscal (jurisconsult) și notar al consistoriului din Vârșăț. La stăruințele tatălui și fraților săi,

Paul Iorgoviciu vine la Vârșat. Aci a scris o gramatică română cu titlul: „Observațiile de limba românească”, apărută în tipografia universității din Buda la a. 1799. Scopul „Observațiilor” este: să pună *bazele limbii române literare unitare* și este *prima scriere românească* în această direcție. Aceste „Observații” erau opera pregătitoare pentru *marele dicționar etimologic*, din care și lucrase o parte însemnată în 4 limbi: română, latină, franceză și germană. Pentru aceste lucrări sârbii l-au denunțat potențaților maghiari, că prin scrierile sale caută a deștepta și a revolta pe români în contra ungarilor. De aceea a fost închis la Timișoara și destituit din slujbă, iar cărțile și manuscrisele lui confiscate.

După ce a scăpat din temniță, Paul Iorgoviciu a fost ales de consiliul orașului Vârșat (în a. 1806) ca profesor de limba latină la școala gramaticală (gimnaziul) ce se înființase aci (la 1790). Ca profesor, Paul Iorgoviciu a început iarăși a scrie dicționarul cel în 4 limbi, care a rămas în manuscris la nepotul său de frate, profesorul Dr. Iosif Iorgoviciu dela preparandia (școala normală de învățători) din Arad. Dela acesta a ajuns manuscrisul la protopopol Vasilie Coloși, apoi la preotul Ioan Teodoroviciu din Pesta, care l'a utilizat la redactarea marelui Lexicon de Buda, tipărit la 1825. Tot în manuscris a rămas și lucrarea: „Scurtă istorie a Românilor din Dacia, descrierea celor mai faimoși împărați, filozofi și hărbați ai antichității”.

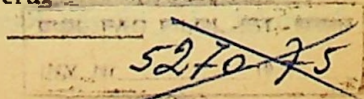
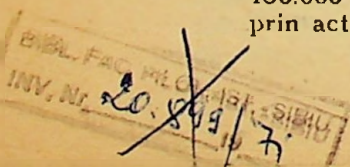
Paul Iorgoviciu-Brâncoveanu, a fost cel mai învățat om între Români din timpul său. *El stă alături de cei trei Români mai învățați cu renume mondial*: spătarul Nicolae Miclescu (+ 1708), stolnicul Constantin Cantacuzino (+ 1716) și Dimitrie Cantemir (+ 1723). De aceea *Paul Iorgoviciu-Brâncoveanu este o glorie nu numai a Banatului, ci a întregii Români.*

Alți bărbați români de seamă ai Banatului-jugoslav au fost: *Niculae Petcu Tincu Velea* (1814—1867) și *Ignatie Vuia*, episcopul Vârșetului.

I n c h e e r e

Românii din Banatul jugoslav sunt frații noștri rămași de 9 ani sub stăpânire străină, cu ochii îndreptați spre noi, frații lor liberi. Pentru a păstra vie în sufletele lor conștiința națională,— ni se impune datoria a creia un fel de „confiniu militar” intelectual, o „zonă culturală” dealungul graniței Banatului iugoslav în partea de către România. În toate comunele din această zonă culturală să se institue numai preoți români. devotați cu trup și suflet cauzei românești. Chiar și în comunele cu locuitori de altă confesiune să se numiască numai preoți români de confesiunea respectivă, cari însă să fie înainte de toate români, apoi catolici și protestanți sau reformați. În scopul acesta va trebui să se caute tineri români de religie catolică și protestantă, cari să fie crescuți anume în acest scop. În toate școlile — primare, medii sau secundare — din zona culturală să fie aplicați numai învățători și profesori români, dintre cei mai harnici și mai capabili a ținea aprinsă făclia culturii românești, ca razele ei binefăcătoare să lumineze până la mințile și inimile fraților noștri de peste graniță.

Și până la reglementarea afacerilor bisericești și școlare ale Românilor din Banatul iugoslav,— se vorbește de crearea unui vicariat sau a unei episcopii ortodoxe române pentru Românii de acolo,— să se trimită în Banatul iugoslav numai preoți crescuți anume pentru conducerea celor 150.000 de suflete românești, despărțite de noi prin actuala frontieră.

- No. 9. Temelul îmbunătățirii vitelor de *Th. Chitoș*.
 .. 10. Votul obșteșe de *A. Gorovei*.
 .. 11. Creșterea porcilor de *C. Oescu*.
 .. 12. Viețmii de mătasă de *T. A. Bădărău*.
 .. 13. Ofițer sau tuberculoza de *Dr. E. Gheorghiu*.
 .. 14. Pelaza de Prof. *V. Babeș*.
 .. 15. Alegoria semintelor de *C. Lăcrășianu*.
 .. 16. Creșterea păsărilor de Prof. *C. Mutaș*.
 .. 17. Mădăritile bolșeviste de Maior *I. Mihai*.
 .. 18. O stejină dintr'un roiu de *N. Nicolaescu*.
 .. 19. Cum se întemelază o vie de *D. M. Cădere*.
 .. 20. Răsădunița și Plantole din răsad de *V. Sadoveanu*.
 .. 21. Tehnică de dr. *E. Gheorghiu*.
 .. 22. Mesteșugul vopsitului cu burneni de *Art. Gorovei*.
 .. 23. Cum orbim de *I. Glavan*.
 .. 24. Păstrarea carnei de porc de *G. Gheorghiu*.
 .. 25. Calul de Prof. *E. Uarisch*.
 .. 26. Doctorul în casă de *Dr. O. Apostol*.
 .. 27. Cum trebuie să ne hrănim de *E. Severin*.
 .. 28. Lămurirea legii cârșilor de *Iuliu Pascu*.
 .. 29. Beța de *Dr. Emu Gheorghiu*.
 .. 30. Lămurirea Constituției de *Arthur Gorovei*.
 .. 31. Boale parazitare la animale, cari trec la om de *C. Mutaș*.
 .. 32. Felosinte nesocotite în gospodărie de *I. Simionescu*.
 .. 33. Mama și copilul, de *Dr. M. Măncuțide*.
 .. 34. Indrumări spre sănătate, de *Dr. I. Bordea*.
 .. 35. Despre hrană, de *Dr. I. Bordea*.
 .. 36. Omul și societatea de *A. Giuglea*.
 .. 37. Fucetăria sătencei de *Maria Cot. Dobrescu*.
 .. 38. Sfeca de zahăr de *C. Lăcrășianu*.
 .. 39. Ingrășarea pământului de *I. M. Dobrescu*.
 .. 40. Friguri de baltă de *I. Dumitrescu*.
 .. 41. Banul de *A. Giuglea*.
 .. 42. Statutul practic de *Ing. A. Schorr*.
 .. 43. Lămurirea calendarului de *A. Giuglea*.
 .. 44. Coniunctivita granulooasă de *Dr. I. Glavan*.
 .. 45. Burueni de leac de *A. Volanschi*.
 .. 46. Sfaturi casnice de *Maica Raluca*.
 .. 47. Cultura tomatelor de *I. Isvoranu*.
 .. 48. Rețete pentru gospodine de *Maica Raluca*.
 .. 49. Lingo: rea de *I. Dumitrescu*.
 .. 50. Glenoragia sau sculamentul de *Dr. N. Ioan*.
 .. 51. Practica agricolă de *A. Bejenariu*.

Seria C. „Din lumea largă“.

- No. 1. Ucraina de *G. Năstase*.
 .. 2. Cehoslovacia de *I. Simionescu*.
 .. 3. Munții Apuseni de *M. David*.
 .. 4. Finlanda de *I. Simionescu*.
 .. 5. Bucovina de *I. Simionescu*.
 .. 6. Basarabia de *G. Năstase*.
 .. 7. Dobrogea de *C. Brătescu*.
 .. 8. În spre polul sud de *I. Simionescu*.
 .. 9. Olanda de *Ap. D. Culea*.

- No. 10. Viața în adâncul mării de *C. Moțaș*.
 11-12. A. Șaguna de *I. Lupăș*.
 „ 13. Către Everest de *I. Simionescu*.
 „ 14. Românil de peste Nistru de *V. Harea*.
 „ 15. Ardealul de *I. Simionescu*.
 „ 16. Lituania de *G. Năstase*.
 „ 17. Câmpia Transilvaniei de *Ion Popu-Câmpeanu*.
 „ 18. Moldova de *I. Simionescu*.
 „ 19. Români din Ungaria de *I. Georgescu*.
 „ 20. Jud. Turda-Arieș de *I. Mureșeanu*.
 „ 21. Țara Hațegului de *Gavril Todica*.
 „ 21. Sp. C. Haret de *I. Simionescu*.
 „ 23. Danemarca de *Magda D. Nicolaescu*.
 „ 24. N. Milescu în China de *I. Simionescu*.
 „ 25. Cetățile Moldovenești de pe Nistru de *Ap. C. Culea*.
 „ 26. Românii din Bulgaria de *Em. Bucuța*.
 „ 27. Valea Jiului din Ardeal de *P. Hossu Longu*.
 „ 28. Țara Bârsei, de *G. Orghidan*.
 „ 29. Vechiul ținut al Sucevei de *V. Ciurcu*.
 „ 30. Macedo-Români de *Tache Papahagi*.
 „ 31. Români din Banatul jugoslav de *Fr. Bizica*.

Scria D. „Știință aplicată“.

- No 1. Fabricarea săpunului de *A. Schorr*.
 „ 2. Motorul Diesel de *Ing. Casetti*.
 „ 3. Industria parfumului de *E. Severin*.
 „ 4-5. Aerul lichid de *Itie Matei*.
 „ 6. Industria azotului de *L. Caton*.
 „ 7-9. Locomotiva de *Ing. Casetti*.
 „ 10. Aeroplanul de *Dr. V. Anastasin*.
 „ 11. Baloane și dirijabile de *C. Mihăilescu*.
 „ 12. Betonul armat de *Ing. N. Ganea*.
 „ 13. Gări și trenuri de *G. Șiadbei*.
 „ 14. Instalarea unei sonerii electrice de *Stel. C. Ionescu*.
 „ 15. Aparat de Radiofonic de *Lt. M. Zapan*.
 „ 16. Tiparul de *V. Romanescu*.
 „ 17. Ce se scoate din cărbuni de *C. V. Gheorghiu*.
 „ 18. Industria materiilor colorante de *G. A. Florea*.
 „ 19. Fotografia de *Locot. M. Zapan*.

I. I. I.